

Дејан Масликовић

Институт друштвених наука
e-mail: dmaslikovic@idn.org.rs

Бојан Томић

Универзитет у Београду, Институт за мултидисциплинарна истраживања
Међународни центар за православне студије, Ниш – Србија
e-mail: bojantomic@imsi.rs

Милица Томић

Београд – Србија
e-mail: tomic.milica.bg@gmail.com

ИНОВАТИВНИ АЛАТИ ЗА ОЧУВАЊЕ И ПРЕЗЕНТАЦИЈУ КУЛТУРНОГ НАСЛЕЂА¹

Апстракт: У раду су представљене националне и међународне смернице за омогућавање приступачности, доступности и презентацију споменика културе уз поштовање савремених стандарда као што су дигитализација и инклузија. Свеобухватни циљ је дефинисање правца који води ка већој видљивости културног наслеђа Републике Србије, као и обезбеђивање континуитета у развоју дигиталних алата и процедура за интерпретацију, очување, презентацију, приступачност и доступност културног наслеђа и креирање јавних политика.

Кључне речи: културно наслеђе, дигитализација, инклузија, приступачност

Увод

У савременом друштву неопходно је да културно наслеђе буде доступно свакоме без изузетака.² Оно не сме бити запуштено, занемаривано, скривано или недовољно приступачно било ком заинтересованом појединцу. За припаднике маргинализованих друштвених група приступачност културног наслеђа представља идентитетско питање, те када га тако посматрамо, употреба иновативних дигиталних механизма у обезбеђивању приступачности и презентације културног наслеђа добија још већи значај.

За дефинисање правних и техничко-технолошких оквира за коришћење дигитализације у обезбеђивању приступачности и презентације културног наслеђа, креаторима јавних политика од помоћи може бити иновативан приступ мултидисциплинарног карактера. Неопходност мултидисциплинарног приступа огледа се у потреби за повезивањем одређених аспеката некада сасвим диспаратних области као

¹ Рад је подржало Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије у оквиру програма истраживања Универзитета у Београду Института за мултидисциплинарна истраживања (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/ 200053) и Института друштвених наука за 2023. годину.

² Исаков и др. 2019.

што су култура и телекомуникације, и обухвата информационо-комуникационе технологије и дигитализацију, као и употребу дигиталних алата и механизма у области културе.

Културно наслеђе је производ свих људских делатности и достигнућа која су историјски, уметнички и у примењеном смислу вреднована и верификована и као таква очувана. Представља вредност која се изражава кроз очување, презентацију, тумачење и коришћење историјских чињеница, уметничког значаја, традиционалних вредности и техничко-технолошких вредности. Један од адекватних и савремених механизма за његово очување, коришћење и интерпретацију је дигитализација. Процес дигитализације културног наслеђа је свеобухватан и доступан метод пре свега заштите, али и представљања културног наслеђа најширим слојевима друштва.

У ери експанзије информација сваког типа, увиђа се потреба за повећањем доступности и приступачности културног наслеђа. У том смислу, земље у којима је један од приоритета националне политике дигитализација културног наслеђа имају значајну предност у погледу доступности и приступачности свог културног наслеђа. Доступност и приступачност, такође, доводе до повећане потражње за презентацијом, те до нових тумачења и чешћег присуства у анализама, али и до повећања обима публике кроз културни туризам. Осим неопходности за присуством садржаја на глобалном нивоу, доступност и приступачност културног наслеђа представља и омогућавање приступа наслеђу и едукативним садржајима из домена наслеђа маргинализованим друштвеним групама, попут особа са инвалидитетом.

Међународна унија за телекомуникације (International Telecommunication Union – ИТУ), која је агенција Уједињених нација, представља највише међународно тело задужено за одређивање правила, норми и техничко-технолошких механизма за употребу информационих и комуникационих технологија, те равномерну и инклузивну дигиталну трансформацију друштва. С обзиром на то да су акта ИТУ-а имплементирани у законодавство Републике Србије и да су њихове директиве обавезујући правни и техничко-технолошки оквир, алата за дигиталну приступачност је неопходно базирати на њиховим смерницама.

Дигитализација културног наслеђа

Дигитализација културног наслеђа је више од процеса којим се физички објекат претвара у своју дигиталну копију. То је сложен процес којим се културно наслеђе на првом месту штити, али и претвара у формат погодан за даљу употребу, прилагодљив различитим потребама представљања. Дигитализацијом се, уједно, обезбеђују формати који су приступачни за особе са инвалидитетом.

У Србији је процес дигитализације културног наслеђа на националном нивоу постављен и дефинисан *Смерницама за дигитализацију културног наслеђа у Републици Србији*, и *Правилником о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа*. Правилником је дефинисан правни оквир, односно обавезе и права субјеката у процесу дигитализације.³ Њиме је одређено да су носиоци дигитализације установе културе, односно установе заштите. *Смерницама* су дефинисани кораци за спровођење дигитализације у складу са међународним стандардима, што обезбеђује методолошку и квалитативну униформност у процесу дигитализације.⁴

³ Министарство културе и информисања Републике Србије 2018.

⁴ Министарство културе и информисања Републике Србије 2017.

Процес дигитализације обухвата више задатака и поступака описаних у *Смерницама*⁵. Он подразумева формирање потпуних дигиталних каталога културног наслеђа, то јест превођење физичких објеката у дигиталну форму уз обавезно креирање пратеће дигиталне документације. Процес дигитализације укључује свеобухватан развој алата и инструмената намењених различитим врстама обраде и заштите дигиталне копије наслеђа. Држава је дужна да обезбеди дуготрајно чување дигитализованог наслеђа, те промену формата физичких носача као и дигиталних записа према потреби.⁶ За спровођење дигитализације културног наслеђа неопходно је креирање и имплементација информационих система у установама културе, те њихово умрежавање, омогућавање размене и обезбеђивање доступности података о културном наслеђу за најразличитије намене. Процес дигитализације обухвата и мултимедијално представљање дигитализоване грађе, што дигиталне податке чини приступачним и за особе са инвалидитетом.

Осим заштите и очувања, циљеви дигитализације у култури обухватају и омогућавање доступности културног наслеђа, а тиме и ширење круга заинтересованих корисника.⁷ Дигитализовано културно наслеђе представља јавно добро за које је неопходно да буде доступно свим заинтересованим корисницима, а које чине дигиталне библиотеке унутар којих су организоване дигиталне збирке састављене од дигиталних објеката.⁸ Дигитални објекат представља скуп садржајно везаних података који се чувају на дигиталном медију, то јест дигитални документ, заједно са својим метаподацима.

Поштовањем свих техничко-технолошких препорука дефинисаних *Смерницама* обезбеђена је трајност дигитализоване грађе јер се њен формат може прилагодити будућим променама дигиталног окружења, уместо да се за потребе будућих захтева изнова спроводи процес дигитализације. Дигитализацијом се обезбеђује и заштита културног наслеђа од оштећења и нестанка. Дигитална копија, у целини или у деловима, може се репродуковати у онолико примерака колико је потребно за неометано коришћење од стране стручних лица, истраживача, публике или било које врсте корисника. Такође, погодна је за коришћење у едукативне сврхе. Даља употреба дигитализованог наслеђа подразумева и коришћење дигиталних објеката у изради апликација, мултимедијалних садржаја, платформи и других решења која подразумевају употребу информационе и комуникационе технологије. Дигитализовани објекти, као и читаве збирке и библиотеке најчешће се користе за израду мултимедијалних садржаја, односно апликација у форми дигиталних водича за изложбе, споменике културе, туристичке дестинације, градска језгра или кроз саме установе културе.

Имајући у виду податке доступне посредством Претраживача културног наслеђа Србије⁹ (што обухвата 1 000 000 записа из музеја, архива и галерија), затим податке доступне путем Електронског каталога Народне библиотеке Србије¹⁰ (1 462 000 записа), и оне у Централном регистру непокретних културних добара¹¹ (2 624 записа), можемо закључити да Србија има преко два и по милиона дигиталних записа културног наслеђа, од чега је мањи број доступан у целости, а већи у виду метаподатака. Пример приступачног дигитализованог културног наслеђа је садржај интернет презентације Музеја Војводине који је доступан посредством приступачног менија (accessibility

⁵ Исто.

⁶ Влада Републике Србије 2021а.

⁷ Министарство културе и информисања Републике Србије 2018.

⁸ Министарство културе и информисања Републике Србије 2017.

⁹ Претраживач културног наслеђа Србије 2022.

¹⁰ Народна библиотека Србије 2022.

¹¹ Републички завод за заштиту споменика културе – Београд 2022.

toolbar)¹². Креирање дигиталних библиотека и формирање база са великом количином дигиталних података који су претраживи и јавно доступни представља основу за развој друштва базираног на знању.¹³ Широка доступност дигиталних података о културном наслеђу омогућава да они буду обрађивани, научно анализирани, валоризовани и верификовани. Такође, глобално, ови подаци ће постати саставни део међународних база података, доступних за савремени алат web harvesting (web crawling) којим се машински претражују и са интернета селектују информације траженог типа.¹⁴

Процедуре за процес дигитализације у Србији су делимично дефинисане, односно спроведене у одређеној, али још увек недовољној мери. Процес дигитализације је делимично реализован, са реализованом основном, процедурама и коначним исходом, односно презентацијом дигитализоване грађе. Међутим, оне нису обухватиле аспекте дигитализације који се односе на маргинализоване друштвене групе, мањине, питање родне равноправности и друга питања која су императив у савременом друштву. Другим речима, недовољно пажње је усмерено на поштовање људских и мањинских права и инклузије. Тако ни однос маргинализованих друштвених група са културним наслеђем није у потпуности регулисан. Сама дигитализација делимично је регулисана како у техничко-технолошком тако и у правном смислу.

Основу за процес дигитализације чине правни оквири са подзаконским актима који се односе на развој информационог друштва у Републици Србији и најшире су дефинисани кроз *Стратегију развоја информационог друштва и информационе безбедности у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године*. Стратегијом су обухваћене области које представљају приоритет за развој информационог друштва попут електронске комуникације, управе, здравства, правосуђа и трговине, затим информационих и комуникационих технологија у образовању, науци, култури и пословном сектору, те информационог друштва и информационе безбедности.¹⁵ У техничко-технолошком смислу, кључни документ за стварање и коришћење дигитализације у заштити, приступачности и представљању културног наслеђа представљају *Смернице*. Стратегија, Смернице и Правилник представљају национални оквир у склопу којег је потребно решавати проблем приступачности у култури за популацију особа са инвалидитетом.

За другу полазну основу може се узети међународни оквир за дигитализацију *ITU Connect 2030 Agenda for Global Telecommunication/ICT Development* који је формиран за глобални развој телекомуникација, односно информационе и комуникационе технологије и дигитализацију¹⁶. Овај дигитализацијски оквир обухвата пет стратешких циљева (развој, инклузивност, одрживост, иновације и партнерство), од којих су два значајна за обезбеђивање приступачности културног наслеђа особама са инвалидитетом. То су *инклузивност* у смислу премошћавања дигиталног јаза и обезбеђивања веће приступачности, и *иновације* у смислу подршке дигиталној трансформацији друштва. Један од циљева из оквира ове агенде је да се до 2023. године омогући приступачност информационих и комуникационих технологија за особе са инвалидитетом.¹⁷ На нивоу Европске уније планира се да се култура приближи свима и буде доступна за све њене

¹² Музеј Војводине 2022.

¹³ Ciurea and Filip 2019.

¹⁴ Brugger 2018.

¹⁵ Влада Републике Србије 2021б.

¹⁶ ITU and Government of Serbia 2021.

¹⁷ Исто.

грађане, због чега *Стратегија европске културне баштине за 21. век*¹⁸ промовише различитост. Европска *Стратегија* промовише и оснаживање заједнице стручњака за проблематику културне баштине те њихово давање доприноса одрживом развоју, а фокусирана је на различите видове образовања и истраживања која се тичу културне баштине.¹⁹

Ако дигитализацију културног наслеђа посматрамо из угла представљеног у овом раду а на основу *Смерница* и *Правилника*, и узмемо у обзир оквир употребе информационе и комуникационе технологије, односно дигитализације постављен од стране ИТУ-а у области приступачности, отвара нам се ново неопходно поље деловања субјеката у култури, односно установама заштите културног наслеђа, у правцу обезбеђивања услова за приступачност дигитализованих објеката и дигиталних збирки особама са инвалидитетом.

Приступачност дигитализованог културног наслеђа

У установама културе у Србији не придаје се довољно пажње доступности/приступачности културног наслеђа за особе са инвалидитетом.²⁰ Другим речима, не поштују се *Конвенција о правима особа са инвалидитетом*, нити стандарди приступачности и укључивања маргинализованих друштвених група (*Закон о забрани дискриминације особа са инвалидитетом*, *Закон о забрани дискриминације и друго*)²¹.

Дигитализација се, пак, може посматрати као средство за обједињено решавање проблема приступачности културног наслеђа – како презентацијом широком кругу интересената широм света, тако и рањивим друштвеним групама²². Дигитализовано културно наслеђе као алат за инклузију може премостити јаз између особа које несметано користе садржаје културе и оних којима то није омогућено. Ипак, јавља се проблем постојања дигиталног јаза²³, односно разлике у дигиталној писмености између особа са и без инвалидитета, али и у оквиру саме популације особа са инвалидитетом.²⁴ Резултати истраживања спроведеног у Србији дају наду у погледу дигиталне писмености особа са инвалидитетом са обзиром на то да је утврђено да оне користе паметне телефоне и интернет.²⁵

Закључак

Дигитализовано културно наслеђе представља значајни ресурс за стварање инклузивног друштва. Културно наслеђе у дигиталној форми пружа значајне могућности за употребу и представљање најширим слојевима друштва. Осим улоге у заштити културног наслеђа, едукацији и привлачењу страних туриста, дигитализација у овом

¹⁸ Council of Europe 2018.

¹⁹ Кутлача и др.2019.

²⁰ Масликовић и Томић 2015.

²¹ Народна скупштина Републике Србије 2016.

Народна скупштина Републике Србије 2021.

Генерална скупштина Уједињених нација 2006.

²² Масликовић и Крстић 2017.

²³ О овом проблему погледати:

Kadijevich, Masliković and Tomić 2022.

Kadijevich, Masliković and Tomić 2020.

²⁴ Kadijevich, Odovic and Maslikovic 2016.

²⁵ Maslikovic and Krstic 2018.

случају представља и потенцијал за стварање нове публике те укључивање маргинализованих друштвених група у културне програме.

Евидентно је да је процес дигитализације комплексан, техничко-технолошки захтеван и дуготрајан. Континуитет, безбедност, техничко-технолошке услове, стручне кадрове и чување података дужна је да обезбеди држава, односно ресорни органи јавне управе. Неопходно је и правно уредити ову област да би се дефинисала и рационализовала права и обавезе свих учесника у овом процесу.

Узевши у обзир смернице *Међународне уније за телекомуникације* и постављени оквир за дигитализацију, те започети процес дигитализације културног наслеђа у Србији, долазимо до закључка да је оправдано и сврсисходно коришћење дигитализованог културног наслеђа за потребе инклузије и омогућавање приступачности садржаја и програма установа културе, као стараоца о културним добрима, за особе са инвалидитетом.

Литература

Brugger, Niels (2018). *The Archived Web: Doing History in the Digital Age*, Mit Press.
Влада Републике Србије (2021а): Закон о електронском документу, електронској идентификацији и услугама од поверења у електронском пословању. *Службени гласник РС* 94/2017, 52/2021.

Влада Републике Србије (2021б): Стратегија развоја информационог друштва и информационе безбедности у Републици Србији за период од 2021. до 2026. године. *Службени гласник РС* 86/2021.

Генерална скупштина Уједињених нација (2006): *Конвенција о правима особа са инвалидитетом*. Уједињене нације.

Исаков, Мирјана, Снежана Николић, Марија Вребалов и Милеса Миљинковић (пр.) (2019): Водич за унапређење приступачности установа културе, Нови Сад: Фондација “Нови Сад 2021 - Европска престоница културе”.

ITU, and Government of Serbia (2021): *ITU study on the assessment of digital accessibility policies in Serbia*. Geneva: ITU Publications. https://www.itu.int/dms_pub/itu-d/opb/phcb/D-PHCB-ICT_ACCESS_SRB.01-2021-PDF-E.pdf (приступљено 15.11.2022)

Kadijevich, Djordje M., Dejan Masliković, and Bojan M. Tomić (2022): Familiarity with State Regulations regarding Access to Information for Persons with Disabilities in Serbia. *International Journal of Disability, Development and Education* 69 (5), 1715-1725.

Kadijevich, Djordje M., Dejan Masliković, and Bojan M. Tomić (2020): Dataset regarding access to information for persons with disabilities in Serbia. *Data in Brief* 32, 106309.

Kadijevich, Djordje M., Gordana Odovic, and Dejan Maslikovic (2016): Using ICT and quality of life: Comparing persons with and without disabilities, in: *Computers helping people with special needs. ICCHP 2016*, K. Miesenberger, C. Bühler, and P. Penaz (eds.), Lecture Notes in Computer Science, 9758. Cham: Springer, 129–133. DOI: 10.1007/978-3-319-41264-1_18

Кутлача, Ђуро, Душица Семенченко, Дијана Штрбац, и Лазар Живковић (2019): Дигитализација културне баштине у стратегији паметне специјализације Србије, у: *Примена дигитализације у култури и науци*, Кутлача, Ђуро, и Драган Прља (ур.), Београд: САНУ, Аудиовизуелни архив и дигитални центар САНУ, Институт за упоредно право, 43-59.

Масликовић, Дејан, и Крстић, Наташа (2017): Унапређење квалитета живота особа с инвалидитетом коришћењем дигиталне технологије, *Зборник Матице Српске за друштвене науке* 163 (3), 539–552. DOI: 10.2298/ZMSDN1763539M.

Masliković, Dejan, and Nataša Krstić (2018): Digitalna tehnologija i inkluzija: zavisnost i teškoće, u: *Book of proceedings, International scientific conference on information technology and data related research. 5th International Scientific Conference - Sinteza 2018, April 20th 2018*, M. Stanišić (ed.), Belgrade: Singidunum University, 97-102.

Масликовић, Дејан, и Бојан М. Томић (2015): Приступачност археолошких локалитета особама са инвалидитетом, *Старинар* 65, 221–227. DOI: 10.2298/STA1565221M.

Министарство културе и информисања Републике Србије (2017): *Смернице за дигитализацију културног наслеђа у републици србији*. Београд: Министарство културе и информисања Републике Србије. <https://www.kultura.gov.rs/extfile/sr/205/smernice-za-digitalizaciju-kulturnog-nasledja-u-republici-srbiji.pdf>

Министарство културе и информисања Републике Србије (2018): Правилник о ближим условима за дигитализацију културног наслеђа, *Службени гласник РС* 76/2018, 49-50.

Музеј Војводине (2022): *Музеј Војводине*. www.muzejvojvodine.org.rs (приступљено 15.11.2022)

Народна библиотека Србије (2022): *Електронски каталог НБС*. <https://nb.rs/elektronski-katalog-nbs/> (приступљено 15.11.2022)

Народна скупштина Републике Србије (2016): Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом, *Службени гласник РС* 33/2006, 13/2016.

Народна скупштина Републике Србије (2021): Закон о забрани дискриминације, *Службени гласник РС* 22/2009, 52/2021.

Претраживач културног наслеђа Србије (2022): *Претраживач културног наслеђа Србије*. www.kultura.rs (приступљено 15.11.2022)

Републички завод за заштиту споменика културе – Београд (2022): *Непокретна културна добра*. www.heritage.gov.rs/cirilica/nepokretna_kulturna_dobra.php (приступљено 15.11.2022)

Ciurea, Cristian, and Florin Gheorghe Filip (2019): Virtual Exhibitions in Cultural Institutions: Useful Applications of Informatics in a Knowledge-based Society. *Studies in Informatics and Control* 28 (1), 55-64.

Council of Europe (2018): *European Cultural Heritage Strategy for the 21st century*. Council of Europe. <https://rm.coe.int/european-heritage-strategy-for-the-21st-century-strategy-21-full-text/16808ae270> (приступљено 15.11.2022)

Dejan Masliković
Bojan M. Tomić
Milica M. Tomić

**INNOVATIVE TOOLS FOR PROTECTION AND PRESENTATION
OF CULTURAL HERITAGE**

The paper presents national and international guidelines for accessibility, availability and presentation of cultural monuments, with respecting the contemporary standards such as digitization and inclusion. The overall goal is to define a direction for ensuring greater visibility of the cultural heritage of the Republic of Serbia, as well as obtaining continuity in the development of digital tools and procedures for the interpretation, protection, presentation, accessibility and availability of cultural heritage and the creation of public policies.